

Türkçe Balık Adları Üzerine Bir İnceleme

İdris Nebi UYSAL

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman

*Sorumlu Yazar

e-posta: uysal_idris@kmu.edu.tr

Geliş Tarihi : 22.07.2010

Kabul Tarihi : 29.09.2010

Özet

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer alan balık adları incelenecektir. Adlar, gerek özel adlar gerekse tür adları, kültürümüzde birtakım anlayış ve değerlere göre verilmektedir. Bu durum, balık adları için de geçerlidir. Balık adları, geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılığı daha çok benimseyen Türk insanının söz varlığında bitki ve hayvan adlarına göre azdır. Bu adların bir kısmı diğer dillerden (Yunanca, İtalyanca, Latince vb.) alınmıştır. Ancak söz varlığımızda bulunan balık adlarının her biri, anlamlı ve güzeldir.

Türkiye Türkçesini esas alan bu çalışmada balık adları; yapı, anlam ve köken bakımından ele alınacak, balık adlarının bölgelere göre kullanımı hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, ad bilimi, balık adları

A Study On Turkish Fish Names

Abstract

In this study, fish names which take part in vocabulary of Turkey Turkish will be examined. Nouns, both proper nouns and common nouns, in our culture and society are given according to some mentalities and values. This condition is true for fish names too. The fish names in vocabulary of Turkish people who adopt agriculture and animal husbandary as a source of livelihood in according with names of plants and animals is very small. Some of these names were taken from other languages (Greek, İtalian, Latin etc.). However, each of these fish names in our vocabulary is meaningful and beautiful.

In this study based on Turkey Turkish, fish names will be discussed in terms of structure, meaning and origin. In addition information on the use of fish names by regions will be given.

Key Words: Turkish, onomastics, fish names

GİRİŞ

Adlar, insanoğlunun yaşamı kolay ve verimli sürdürebilmek için geliştirdiği en temel araçlardan biri olan dil sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gerek tek bir varlığı anlatırken kullanılan özel adlar gerekse bir türün genel karşılığını ifade etmek için başvuru olan tür adları, zengin ve canlı bir yapısı olan dil sisteminin önemli bir parçasını oluşturur ve hayatta ciddi görevler üstlenir. Dolayısıyla adları, günlük hayatında dili temel iletişim aracı olarak etkin kılan insanoğlunun yararlandığı birincil sözler arasında gösterebiliriz. Zira insanların kendi türünden bir varlık, eşya ya da tabiatla olan ilişkisinde sıkça yararlandığı adların yerini başka bir şekilde doldurmak zordur.

Adlar, kişilerin varlıklarla kurulan ilişkilerinde kendilerine büyük kolaylık sağlar. Çünkü adlar; nesnelere, olayları, durumları, kişileri yakından tanıyanların, bilenlerin işlerini kolaylaştırır (Karpuz, 2006: 1). Her anlatımda söz konusu olayları, kişileri, nesnelere vb.

ayrıntılı olarak vermek hem gerekli değildir hem de zordur. Bir varlığı çağırırken/anlatırken onun adını anmak, ona ait olup onu diğerlerinden ayıran özelliklerin hepsini söylemek zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

Bir kişinin/toplumun, dilin söz varlığını teşkil eden temel unsurlardan biri olan adlara egemen olması, adın temsil ettiği nesnelere egemen olması anlamına gelir. Bir başka ifadeyle adı bilen ve kullanan kişi/toplum, o adın karşıladığı varlığı biliyor, tanıyor ona hükmediyor demektir. Kişilerin varlıklarla kurulan bu ilişkisi, onların hayatı algılama ve nesnelere adlandırma şekli de etkilemiştir. Zira her varlığın kişilerin/toplumların hayatında edindiği yer farklıdır. Kişiler/toplumlar günlük hayatlarında daha çok yer alan varlıkları, başka nesnelere (özel) ad olarak vererek o varlıklarla olan ilişkilerini anlatmaya çalışmışlardır.

Bir dilin söz varlığı, o dili konuşan milletin kültür ve medeniyetinden izler taşır, unsurlar barındırır. Türkçenin söz varlığı dikkatle incelendiği zaman Türk kültür tarihinin temel özelliklerini, aşamalarını ve dile etkilerini

görmek mümkündür. Biz Türkçedeki balık adlarını incelerken Türk toplumunun adlandırma anlayışını da irdeleyip anlamaya çalışacağız.

İNCELEME:

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde yer alan balık adları incelenecektir. Bu kapsamda *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde bulunan balık adları listelenmiş, bu adlar üzerinde yapı, anlam ve kökene dayalı bir inceleme yapılmıştır. İnceleme ve sınıflandırma işlemleri sırasında bilinen balık adlarından çok bilinirliği az olanların verilmesine dikkat edilmiştir.

1. YAPISAL İNCELEME

1.1. Basit Yapılı Balık Adları

Bu sınıflandırmada yer alan balık adları, Türkçenin kelime türetme eklerinden birini almamış durumdadır. Yabancı dillerden alınan ve zamanla dilimizin söz varlığına yerleşen adlar kök durumunda kabul edildiğinden alıntı şeklindeki balık adları da bu bölümde ele alınmıştır. Bu grupta özellikle Yunancadan alınan balık adlarının çokluğu dikkati çekmektedir.

Ala: *T.* Alabalık.

Çamuka: *Yun.* Gümüş balığına benzer bir balık.

İşkine: *Lat.* Taş balığı.

Kadife: *Ar.* Uskumru büyüklüğünde pulsuz tatlı su balığı. (Bu ad, İzmir'de tespit edilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te yer almayan bir balık adıdır.)

Labros: *Fr.* Lapina balığının büyük cinsi.

Morina: *İng.* Mezgitgillerden, kuzey denizlerinde yaşayan, eti yenilen ve karaciğerinden yağ çıkarılan bir balık.

Narval: *Dan.* Atlas Okyanusu'nun Antarktika bölgesinde yaşayan bir tür balina, nar balinası.

Ringa: *Alm.* Kemikli balıklardan, ılık denizlerde büyük sürüler hâlinde dolaşan ve tütsü ile kurutulmuş sıkça tüketilen, uskumru iriliğinde bir balık.

Pirana: *Port.* Genellikle Güney Amerika'da rastlanan, grup hâlinde avlanan ve avını kısa sürede iskeleti kalıncaya kadar yiyen yırtıcı balık.

Sardalye: *İt.* Hamsigillerden, konservesi ve tuzlaması yapılan, gümüş renginde, pullu ve 10-15 cm boyunda, küçük bir balık, ateş balığı.

1.2. Türemiş Yapılı Balık Adları

Bu bölümde yer alan balık adları, Türkçenin kelime türetme eklerinden biri ile oluşturulmuştur. Adlara bakıldığı zaman balıkların sahip olduğu birtakım özelliklerin, onların adlandırılmasında etkili olduğu görülmektedir.

Bıyıklı (<*bıyık + lı*) : *Türkçe Sözlük*'te (2005: 261) "sazangillerden, büyüklerinin boyu 2 metreyi bulan, eti sevilen bir balık" şeklinde karşılık bulan "bıyıklı balık" için halkımızın söz varlığında üç farklı karşılığın bulunduğu görülmektedir. Her üç karşılığın ortak yönü, bu adın tatlı sularda yaşayan balıklar için kullanılmış olmasıdır.

1. Sazan balığına benzeyen bir balık (Samsun).

2. Çay balığı (Bayramiç/Çanakkale).

3. Yayın balığı (Samsun).

Çarpan (<*çarp-an*) : *Türkçe Sözlük*'te "Levrek gillerden, yüzgeçleri dikenli ve zehirli, eti sevilen bir balık, trakunya" (2005: 396) şeklinde yer alan çarpan balığı; "çarpan" adıyla İstanbul, Sinop, Akçay-Edremit/Balıkesir, Gelibolu/Çanakkale, İnebolu/Kastamonu, Marmaris/Muğla yörelerinde kullanılmaktadır. Söz konusu adın bu yörelerdeki açıklaması şöyledir: "Sırtı dikenli, büyüklüğü sarı, kırmızı ve küçükleri siyah renkte olan, çarptığında eli ayağı kanatan iskorpit cinsinden bir balık" (Komisyon, 2009a: 1083).

Daraklık (<*tarak+lık*) : Bir kg. ağırlığında olan küçük sazan balığı. Eğirdir/İsparta'dan derlenen bir balık adıdır. Daraklık kelimesi, Anadolu'nun bazı yörelerinde "etin fileto kısmı" anlamına gelmektedir (Komisyon, 2009a: 1366). Balığın adlandırılmasında bu ilişkinin dikkate alındığını düşünüyoruz.

Dikence (<*diken+ce*) : Dikenli balıkgillerden, tatlı su balıklarının küçük bir türüdür. Uzunluğu 7 cm kadar olabilen, birinci sırt yüzgeci yerine diken taşıyan bir balıktır. Balık, adını sırtında taşıdığı dikenlerden almıştır.

Dişli (<*diş+li*) : "Diş" kökünden türetilen bu ad için iki karşılık vardır. Birbirinden farklı iki balığın aynı adla karşılık bulması, yöreler arasındaki düşünme biçiminin/farklılığının bir sonucudur.

1. Karagöz balığı (Keşap/Giresun).

2. Kaya balığı (Sarıyer/İstanbul).

Kapanık (<*kapan-ık*) : Dil balığı için kullanılan bu ad, Lâpseki/Çanakkale yöresinde yer almaktadır.

Pullu (<*pul+lu*) : Üstü pullu tatlı su balığıdır. Amasya ilimizde yaşayan bir adıdır.

Tüysüz (<*tüy+süz*) : Palamut balığı. Alanya/Antalya'da tespit edilen bir adıdır.

Yılanıcı (<*yılan+cı*) : Çaylarda bulunan ince, küçük bir balık. Burdur Yeşilova'dan derlenen bu adın, söz konusu balığın yılan benzemesi nedeniyle oluşturulması kuvvetle muhtemeldir.

1.3. Birleşik Yapılı Balık Adları

Türkçede kendisine yer bulan balık adlarının çoğunluğu birleşik kelime şeklindedir. Bunların önemli bir kısmı tamamen Türkçe kelimelerden müteşekkildir. Söz konusu adlarda halkımızın hayatına giren varlıklara ad bulma/verme konusundaki tavrını da görebiliyoruz. Bu tür adlar içinde sıfat tamlaması ve belirtisiz ad tamlaması şeklindeki yapılar sayıca fazladır. Özellikle belirtisiz isim tamlamasının çokça kullanılması, Türkçenin adlandırma mantığının işlerliğini göstermektedir. Birleşik kelime şeklindeki balık adları için şu örnekleri verebiliriz:

1.3.1. Belirtisiz ad tamlaması şeklindeki balık adları

Ateş balığı : Sardalye.

Duman balığı : Palamut balığı (Karacabey/Bursa).

Kömür kayası : Kaya balığı cinsinden kara renkli bir balık.

Lodos balığı : Lodos estiğinde sersemleyip kolayca avlanan balık.

Tavuk balığı : Mezgit.

1.3.2. Sıfat tamlaması şeklindeki balık adları

Altınbaş kefal: Göl ve derelerde bulunan kefal türünden bir balık (Samsun).

Altıparmak: İri bir tür palamut balığı.

Azman kaya: Kaya balığının bir çeşidi (Beykoz/İstanbul).

Kızılkulak: Bir çeşit balık, çipura (Bodrum/Muğla).

Mandagöz: Mercan balığı (Beykoz/İstanbul).

Telli kuşak: Sarpa balığı (Bozcaada/Çanakkale).

Topbaş balık: Kefal.

Tokmakbaş: Büyük kaya balığı (İstanbul).

1.3.3. Sıfat-fil grubu şeklindeki balık adları

Zindandelen: Palamut balığının iki kilodan büyük olanı.

1.3.4. Kısaltma grubu şeklindeki balık adları

Ağzı büyük: Yayın balığı (Samsun).

Sırtkara: Bir kilo ağırlığında lüfer (Beykoz/İstanbul).

Yanı yivli : İstavrit (Mudanya/Bursa).

1.3.5. Cümle şeklindeki balık adları

Zıpkaçtı: Tekir de denilen bir balık çeşidi (Mudanya/Bursa).

2. KAVRAMSAL/ANLAMSAL İNCELEME

Bu bölümde balık adları kavram ve anlam ölçütleri çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. Balığın adını oluşturan kelime(ler) üzerinden hareket edilerek Türkçede yer alan balık adları hakkında birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Kavramsal inceleme bölümü, “Kavram Alanı Merkezli İnceleme” ve “Adlandırma Şekline Göre İnceleme” olmak üzere iki başlıkta yürütülmüştür.

2.1. Kavram Alanı Merkezli İnceleme

Kavramsal incelemenin birinci kısmı, kavram alanı merkezli incelemedir. Kavram alanı birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların eş anlamlıların içinde düşünüldükleri alan şeklinde tanımlanmaktadır (Aksan, 1971: 254). Aksan’ın söz konusu terimi açıklarken verdiği örnek şudur: bıkmak, bezmek, usanmak, bıkkınlık getirmek, usanç, bezginlik, bıkkınlık.

Biz de balık adlarını ihtiva eden bu çalışmada Türkçedeki balık adlarını kavram alanı ölçütü çerçevesinde kısaca değerlendirmek istiyoruz. Bu bölümde birtakım balık adlarının farklı adlandırmaları ile onların birçok ortak özelliği sebebiyle bir araya getirilen alt türlerine ait adlandırmalar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda örneklem olarak alabalık, kefal, levrek, lüfer, sardalye gibi türler seçilmiş; bunların alt türlerinin halkımızın söz varlığında yaşayan karşılıkları verilmiştir.

Alabalık: Alabalıkgillerden, soğuk ve duru sularında yaşayan, eti turuncu ve lezzetli, 250 gramdan 2 kilograma kadar gelen bir tatlı su balığı.

Ala : Alabalık.

Alabalık : Eti beyaz ve lezzetli, az kılçıklı, kırmızı ve siyah benekli, sazan cinsinden tatlı su balığı.

Alp alabalığı : Kemikli balıklardan, alabalıkgiller familyasından, boyu 90 cm, ağırlığı 4 kg olabilen, Avrupa ve Asya sularında yaşayan bir tür.

Anadolu alabalığı : Büyük lekeli alabalık.

Avrupa alabalığı: Büyük lekeli alabalık.

Göralası : Avrupa ve Anadolu göllerinde yaşayan bir tür alabalık.

Gölge balığı : Alabalıkgillerden, uzunluğu 20-50 cm, sırt yüzgeci büyük, tatlı su balığı.

Yaylabalığı : Alabalık (Tirebolu/Giresun).

Kefal: Yun. Kefalgillerden, orta büyüklükte, çok pullu, küt başlı, gümüş renkte, beyaz etli bir balık.

Akkefal : Sazangillerden bir cins tatlı su balığı.

Altınbaş kefal: Göl ve derelerde bulunan kefal türünden bir balık (Samsun).

Alyanak: Kafasının yan tarafları kırmızı kefal balığı (Eceabat/Çanakkale).

Cülle: Küçük kefal balığı (Giresun).

Çeçe : Kefalin küçük yavrularına verilen ad (Samsun).

Dubar: Kefalgillerden, 30-40 cm uzunluğunda, eti lezzetli bir balık türü.

Koklan: Kefal balığı (Isparta, Yeşilova/Burdur).

Mavraşkil: Kefale benzer, yassı, pullu bir çeşit balık (Ordu) Bu balık türü, aynı yörede *mavruşkil* adıyla geçmektedir.

Paçoz: Yun. Kefal türünden bir balık.

Sarikulak: Kefal yavrusu (Çarşamba, Bafra/Samsun).

Sivriburun balığı: Bir çeşit kefal balığı (Çanakkale, Beykoz).

Topbaş balık: Kefal.

Uçar kefal: bk. Uçar kefal.

Uçar kefal: Turna balığıgillerden, kefale benzer, uzun kanatlı, eti beğenilen bir balık.

Yılyaya: Kefal balığının küçüğü (Samsun).

Levrek: Yun. Levrekgillerden, eti beyaz, üzeri pullu iri bir balık.

Aklevrek : Tatlı su levreği.

Bargam : Levreğe benzeyen bir balık (Bornova/İzmir)

Cilavra: Levrek yavrusu (Tirebolu/Giresun).

Gölge balığı: Gölge balığıgillerden, büyük, eti lezzetli, Atlantik Okyanusu, Akdeniz ve Karadeniz’de yaşayan bir balık, taş levreği, minakop.

İspendek : Levrek balığının küçüğü.

Kaçınkara: Levrek balığının biraz küçüğü (Gelibolu/Çanakkale).

Kalinos: Levreğe benzer bir balık.

Perki: Tatlı su levreği.

Sodak: Tatlı su levreği (Samsun).

Sudak: Levreğillerden, tatlı sularda yaşayan, eti beyaz ve lezzetli bir balık.

Tatlı su levreği: Akarsularda, göllerde yaşayan, iki sırtı yüzgeçli, beyaz etli bir balık, aklevrek.

Uzun levrek: Kemirici balıklar takımından, 50-100 cm boyunda, Avrupa tatlı sularında yaşayan etçil ve yurtcu bir balık.

Lüfer: Yun. Eti beyaz, tadı güzel, gövdesi pullu bir balık.

Çenekok: Lüfer balığının küçüğü (Giresun). “Çinakop” kelimesinin Giresun ağzında karşılaşılan şeklidir.

Çıplak balığı: Lüfer balığının pulsuz cinsi (Kilitbahir/Çanakkale).

Çinakop: Lüfer balığının küçüğü.

Kaba çinakop: Çinakop ile sarıkanat arasında büyüklüğü olan lüfer.

Kasna: Lüfere benzer, sert pullu ve büyük tatlı su balığı (Devrek/Zonguldak, Gündül-Ayaş/Ankara).

Koruk lüferi: Ağustosta avlanan turfanda lüfer.

Kofana: Lüfer balığının irisi. Bu ad, Lâpseki/Çanakkale vb. yerlerde “köfene” şeklinde kelimedeki ünlülerin tamamı incelti olarak telaffuz edilmektedir.

Sarıkanat: Çinaktan biraz büyük lüfer.

Sarıkanat: Küçük lüfer balığı (Beykoz/İstanbul).

Sırtıkara: Bir kilo ağırlığında lüfer (Beykoz/İstanbul).

Söğüt yaprağı: Küçük lüfer balığı (Gelibolu/Çanakkale).

Tefne yaprağı: Lüfer balığı (Beykoz/İstanbul). “Defne” adını taşıyan bu balık, lüferin en küçüğü temsil eder (Özemre, 2007: 28).

Tirisi: Lüfere benzer, ince, yassı bir balık (İstanbul, Samsun, Trabzon, Rize, Ünye/Ordu, Tirebolu/Giresun).

Palamut: Yun. Uskumrugillerden, ortalama 1 veya 2 kilogram gelen, eti esmer, büyüklüğüne göre “Çingene palamudu, torik, sivri, altıparmak, piçuta” adlarını alan, kılçıksız ve pulsuz bir balık.

Altıparmak: İri bir tür palamut balığı.

Bildik: Palamut (Şebinkarahisar/Giresun).

Boli: Palamut (Trabzon).

Çingene palamudu: Palamut balığının eti lezzetli olan küçüğü.

Duman balığı: Palamut balığı (Karacabey/Bursa).

Fıçta: Bir çeşit palamut balığı (İstanbul).

Gaco: Torik yavrusu (İstanbul).

Kestane palamudu: 250 gram ağırlığındaki palamut. Türün en küçüğüdür (Üyepazarı, 2007: 4).

Malta palamudu: Uskumrugillerden, ılık ve sıcak denizlerde yaşayan, üzerinde enlemesine mavi çizgiler bulunan, gri renkli bir balık.

Mekik: Palamut balığının küçüğü (Lâpseki/Çanakkale).

Otlak balığı: Ekim, kasım ayları dışındaki aylarda avlanan torik, palamut balıkları (Beykoz/İstanbul).

Palamut vonozu: Palamut balığının ufağı.

Piçuta: Yun. Palamut balığının iri bir türü.

Torik: Yun. İri palamut balığı.

Tüysüz: Palamut balığı (Alanya/Antalya).

Zindandelen: Palamut balığının iki kilodan büyük olanı. Bu ad, İstanbul ve Rize’de “zındandelen” şeklindedir. Bir başka deyişle söz konusu balık adında ön seste kalınlaşma şeklinde ünlü değişmesi görülmektedir. Farsça “zindan” kelimesinin Türkçenin ses uyumuna uydurulduğu anlaşılmaktadır.

Sardalye: İt. Hamsigillerden, konservesi ve tuzlaması yapılan, gümüş renginde, pullu ve 10-15 cm boyunda, küçük bir balık, ateş balığı.

Akdeniz hamsisi: Kızıl gözlü sardalye.

Ateş balığı: Sardalye.

Gördek: İlkbaharda göllerde tutulan sardalyeye benzer bir çeşit balık (Bursa).

Papalina: Sardalye yavrusu.

Tirhos: Sardalye balığının küçüğü.

Tirhos vohozu: Sardalye balığının küçüğü.

Tiriça: Sardalye balığı (Trabzon).

Vonoz: Yun. Kolyoz, uskumru, sardalye vb. balıkların ufağı.

2.2. Adlandırma Şekline Göre İnceleme

Türkçede balıkların adlandırılmasında renk, hayvan, bitki, organ vb. adların etkin bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anlam boyutu öne çıkan bu adlandırmaların bir kısmında, türü ne olursa olsun, balığın fiziksel özelliklerinden yararlanıldığı, bir kısmında ise balığın yaşadığı/çokça bulunduğu yerin dikkate alındığı görülmektedir. Bunlara ek olarak bazı balık adlarında balığın sahip olduğu fiziksel özelliklerin tabiattaki birtakım nesnelere ilişkilendirilerek söz konusu balıkların adlandırılmasında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukla benzetme yoluyla yapılan bu adlandırmalarda benzerlik ilgisi, insana dönük olabileceği gibi insan dışındaki varlıklara yönelik de olabilmektedir.

2.2.1. Renk adları ile kurulan balık adları

Türkçede yer alan birtakım balık adlarında ak, al, kara, kızıl, mavi, sarı gibi renk adlarının yanında temel ya da ara renkleri anlatmada başvurulan altın, gümüş, mercan gibi kelimeler de kullanılmıştır. Bu tarz adlarda renk adı, genellikle sıfat olarak kullanılmıştır.

Akkefal: Sazangillerden bir cins tatlı su balığı.

Altın kuşak: Sarpa da denilen bir çeşit balık (Gelibolu-Bozcaada/Çanakkale).

Alyanak: Kafasının yan tarafları kırmızı kefal balığı (Eceabat/Çanakkale).

Garabalık: Eti beğenilmeyen fakat kırık ve çıkıkların üzerine sarılarak tedavide kullanılan bir çeşit balık.

Göğce/Gökçe: Hamsiye benzeyen bir çeşit su balığı (Bergama/İzmir, Niğde, Mudanya/Bursa).

Gümüş balığı: Gümüş balığıgillerden, gümüş renginde bir deniz balığı, aterina.

Gümüş balığı: Hamsi balığı (Çanakkale, Samsun).

Gün balığı: Lapinagillerden, kırmızı renkli, siyah benekli bir balık.

Kızılkulak: Bir çeşit balık, çipura (Bodrum/Muğla).

Kömür kayası: Kaya balığı cinsinden hazırandan eylele kadar avlanan, kara renkli bir çeşit balık (Samsun).

Mavi kanat kırlangıç: Karadeniz'de yaşayan ve mayıs ayında haziran sonuna kadar avlanan bir çeşit balık (Samsun).

Mercan: Ar: İzmaritgillerden, Atlantik Okyanusu, Akdeniz ve Karadeniz'de bulunan, açık kırmızı renkte, eti beğenilen bir balık, mercan balığı.

Sarıhani: Hanigillerden, uzunluğu 25 cm kadar olan bir Akdeniz balığı.

Sarıkuyruk: Kuyruğu sarı bir çeşit balık (Marmaris, Milas/Muğla).

2.2.2. Hayvan adları ile kurulan balık adları

Dilimizde var olan balık adlarının bir bölümünde hayvan adlarına rastlamaktayız. Ayı, keçi, keklik, tavuk, turna, yılan gibi hayvan adlarının balıklara ad olarak verilmesinde hayvancılık temelli hayat anlayışının etkisi ile birlikte söz konusu balığın/hayvanın belirgin özelliklerinin de öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Ayı balık: Yeşilirmak'ta yaşayan, iri pullu, yassı gövdeli bir çeşit balık (Çarşamba/Samsun).

Benekli kırlangıç: Kırlangıç balığı cinsinden bir balık (Samsun).

Donuzbalığı (Domuzbalığı): Derelerde yaşayan, siyah renkli, yuvarlak başlı ve gövdeli bir çeşit balık (Çaycuma/Zonguldak).

Karakeçi: Sazana benzer bir tatlı su balığı.

Katrır: Havyar yapmayan bir cins balık (Bafra/Samsun).

Keklik balığı: Bir çeşit balık (Bodrum/Muğla).

Kelebek: Yayın balığı yavrusu (Güdül-Ayaş/Ankara).

Mandagöz: Mercan balığı (Beykoz/İstanbul).

Ördek balığı: Lapinagillerden, Akdeniz ve Avrupa kıyılarında yaşayan, 25-35 cm uzunluğunda, çeşitli ve güzel renkleri olan bir balık.

Tavuk balığı: Mezgit.

Turna balığı: Tatlı sulara yaşayan yırtıcı bir balık.

Yılan balığı: Yılan balığıgillerden, yılan benzeyen, kaygan derili, ince uzun ve eti beğenilen bir balık.

2.2.3. Bitki adları ile kurulan balık adları

Dilimizde varlığını tespit ettiğimiz balık adları içinde birtakım bitki adlarının da yer aldığını görmekteyiz. Ancak bu tür adların sayısı, diğer adlara göre azdır.

Hurma kayası : Bir çeşit kaya balığı (Samsun).

Kestane palamudu: 250 gram ağırlığındaki palamut.

Pamuk balığı : Ilıman denizlerde yaşayan, sırtı mavi, karnı beyaz, tehlikeli bir köpek balığı.

Söğüt yaprağı: Küçük lüfer balığı (Gelibolu/Çanakkale).

Tefne (Defne) yaprağı: Lüfer balığı (Beykoz/İstanbul).

2.2.4. Organ adları ile kurulan balık adları

Türkçe balık adları içinde organ adları ile oluşturulmuş olanlar da yer almaktadır. Bunların bir kısmı benzetme yoluyla yapılırken bir kısmı da balığın/insanın organlarından biri dikkate alınarak elde edilmiştir. Ağız, baş, bel, burun, dil, dudak, göz, kanat, kulak, parmak gibi insan ya da hayvanlar için temel sayılan organ adları ile oluşturulan balık adları içinde örnek olarak seçtiklerimiz şunlardır:

Ağzı büyük: Yayın balığı (Samsun).

Altınbaş kefal: Göl ve derelerde bulunan kefal türünden bir balık (Samsun).

Altıparmak: İri bir tür palamut balığı.

Bıyıklı balık: Sazangillerden, büyüklerinin boyu 2 m'yi bulan, eti sevilen bir balık.

Belbalı (Bel balığı): Şekli bele benzeyen bir balık (Silifke/İçel).

Camgöz: Deniz kıyısına yakın yaşayan, boyu 1,5 m kadar olan, eti lezzetli bir tür köpek balığı.

Çatalkuyruk: Uzun ve ince gövdeli, ılık denizlerde yaşayan bir balık türü.

Dil balığı: Kemikli balıklar takımından, pullu, 50 cm büyüklüğünde, yassı bir balık.

Garakulak: Bir balık cinsi (Silifke/İçel).

Kocabaş: Uskumrunun ufağı (Mustafakemalpaşa/Bursa).

Kocagöz: 1. İstavrit balığı (Marmaris/Muğla).

2. Mercan balığına benzeyen bir çeşit balık (Gelibolu/Çanakkale).

Sarıdudağ balık: Ağzı sarı bir çeşit balık (Kerkük).

Sarıkanat: Çinakoptan biraz büyük lüfer.

Sivriburun balığı: Bir çeşit kefal balığı (Çanakkale, Beykoz).

Yağlı boynuz: Bir balık çeşidi (Yatağan/Muğla).

2.2.5. Nesne/şey adları ile kurulan balık adları

Türkçenin söz varlığında yer alan birtakım balık adlarının, bu adı taşıyan balıkların sahip olduğu fiziksel özelliklerin tabiattaki bir nesne ile ilişkilendirilerek verildiği görülmektedir. Genellikle nicel özelliklere göre yapılan bu adlandırmalar, Türkçenin adlandırma mantığına uygun olup dilimizin gücü ve zenginliği açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Antenli balık : Göğüs yüzgeçleri saplı, iskeleti kemikleşmiş, sırt yüzgeçleri uzamış kemikli balık türü.

Ayna balığı : Tepsî gibi yaygın, püsküllü, açık

siyah renkli bir çeşit balık (Lâpseki/Çanakkale).

Denizîğnesi: Yuvarlak somaklı, vücudu ince ve uzun bir deniz balığı.

Dikenli balık: Dikenli balıgillerden, tatlı sularda yaşayan, göğüs veya karın yüzgeçleri dikenlerden oluşmuş küçük bir balık.

Fener balığı: Fener balıgıgillerden, vücudunda pek çok ışık verme organı bulunan, tropik denizlerde yaşayan bir balık.

Kadırga balığı: İspemeçet balığı, bir balina türü.

Kâğıt balığı: Kâğıt balıgıgillerden, gövdesi kâğıt gibi ince ve saydam, üzerinde üç siyah benek bulunan kemikli bir balık.

Kılıç balığı: Kılıç balıgıgillerden, burnunda kılıç biçiminde bir uzantısı bulunan kılçıksız, eti beyaz ve lezzetli, iri bir balık.

Kurdele balığı: Kurdele balıgıgillerden, uzun, yassı vücutlu, pulları çok küçük, kuyruk yüzgeci ipliğe benzeyen, kemikli bir Akdeniz balığı, şerit balığı, flandra balığı.

Saban balığı: Dev köpek balıgıgillerden, boyu 5 m kadar olabilen, kuyruğu sabana benzer bir köpek balığı, deniztilkisi.

Sabun balığı: Atlas Okyanusu kıyılarında yaşayan ve bol miktarda mucus salgılayan küçük balık.

Testere balığı: Testere balıgıgillerden, Atlantik Okyanus'u ve Akdeniz'de yaşayan, burnu uzun ve iki yanı testere gibi dişli olan, köpek balığına benzer iri bir balık, marangoz balığı.

2.2.6. Yaşadığı/bulunduğu ortama göre balık adları

Hayvan, bitki vb. adlandırmalarda önemli bir unsur olan coğrafya faktörünün balık adları için de önem teşkil ettiğini görmekteyiz. Türkçenin söz varlığında karşımıza çıkan birtakım balık adlarının balığın yaşadığı ya da çokça bulunduğu yere göre verildiği anlaşılmaktadır.

Akdeniz hamsisi: Kızıl gözlü sardalye.

Denizalası: Kemikli balıklar takımının alabalıgıgiller familyasından denizlerde yaşayan bir balık türü.

Derekayası: Karnı kanatlı, sazan soyundan göl ve ırmaklarda bulunan, eti yumuşak, rengi siyah bir kaya balığı azmanı (Samsun).

Göلالası: Avrupa ve Anadolu göllerinde yaşayan bir tür alabalık.

Kaya balığı: Kaya balıgıgillerden, kayalık yerlerde yaşayan, kemikli, iri başlı, çoğu koyu renkli, küçük balık.

Kaya hanisi: Lahos.

Kumcan: Kumda yaşayan küçük kaya balığı (Buca/İzmir).

Yaylabalığı: Alabalık (Tirebolu/Giresun).

SONUÇ

Bir dilin/Türkçenin söz varlığında önemli bir yer teşkil ettiğini düşündüğümüz balık adları üzerine yaptığımız kısa incelemenin öne çıkan sonuçları şunlardır:

1. Bilindiği gibi Türkçede kelime türetme eklerle ya da birleşik kelime yapma şeklinde olmaktadır. Türkçenin söz varlığında yer alan balık adları içinde birleşik kelime yapma yönteminin çokça işletildiği görülmektedir.

2. Dilimizdeki balık adlarının verilmesinde birtakım hayvan/bitki adlarından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Türk milletinin temel yaşama biçimi olarak seçtiği tarım ve hayvancılığın bir yansıması olup özellikle hayvancılık merkezli göçebe yaşam tarzıyla ilişkilidir.

3. Türkçe balık adlarında organ adlarının sıkça işletildiği göze çarpmaktadır. Tamamen Türkçe olan bu organ adları, milletin genel yaşam tarzında meydana gelen değişikliklerle birlikte karşılaşılan varlıkların adlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

4. Söz varlığımızda yer alan birtakım balıkların adlandırılmasında renk adlarından yararlanılmıştır. Özellikle balığın rengiyle ilgili olan bu durum, birtakım adlandırmalarda balığın bulunduğu yere göre de olabilmektedir. Bu bağlamda "ak" renginin tatlı su balıklarının (akbalık, aklevrek, akkefal) adlandırılmasında kullanılması dikkat çekicidir.

5. Balıkların sahip olduğu fiziksel özellikler (ağırlık, uzunluk, renk, dış görünüm vb.) ile onları benzerlerinden ayıran birtakım farklılıklar adlandırmalarda etkili olmuştur.

6. Dilimizdeki balık adları arasında Yunanca kökenli olanlar çoktur. Bu konuda sınır yakınlığı, ticaret, kültürel etkileşim vb. unsurların önemli rol oynadığını düşünüyoruz. Buna karşın diğer batı dillerinden giren adların sayısı ise azdır.

7. Birçoğu yabancı dilden giren balık adları için halkın üretip söz varlığında yer verdiği karşılıklar, bilim dünyası tarafından dikkate alınmalıdır. Bu tür kelimelerin ilgili sözlük ve eserlerde yer alması, Türkçenin bilim dili olarak yerleşmesine yardımcı olacaktır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Alm. : Almanca
bk. : bakınız
Ar. : Arapça
Dan. : Danca
Fr. : Fransızca
İng. : İngilizce
İt. : İtalyanca
Lat. : Latince
Port. : Portekizce
T. : Türkçe
Yun. : Yunanca

Akçay, Yusuf (2007), “Balık İsmiyle Yenir”, *Türk Edebiyatı*, S. 409, s. 40-43.

Aksan, Doğan (1971), “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *TDAY Bellekten*, s. 253-262.

Karpuz, H. Ömer (2006), “Buldan İlçesinde Kişi Adları”, *Buldan Sempozyumu Bildirileri*, s. 1-11.

Komisyon (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Komisyon (2009a), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 6 Cilt, Ankara: TDK Yayınları.

Komisyon (2009b), *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Özemre, Ahmed Yüksel (2007), “Eski Üsküdar’da Balıkçılık”, *Türk Edebiyatı*, S. 409, s. 24-29.

Üyepazarcı, Erol (2007), “Lüferi Tanımayan İstanbullu Sayılmaz”, *Türk Edebiyatı*, S. 409, s. 4-10.